

Het landschap rond de stad Groningen

Peter Huij, Joost Lobstein

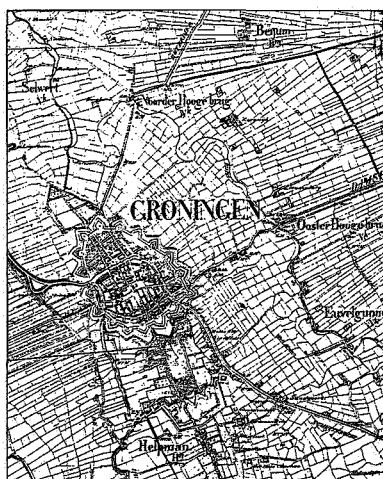
● Tijdens deze excursie zullen we op zoek gaan naar de identiteit van de verschillende landschappen rond de stad Groningen. Elk landschapstype ontleent zijn identiteit aan de ontstaanswijze en de specifieke kenmerken die hiermee samenhangen. Het begrip identiteit van het landschap is belangrijk in een tijd waarin ook in Noord-Nederland steeds meer karakteristieke landschapselementen worden opgeofferd aan de vooruitgang. Dit zou uiteindelijk kunnen leiden tot een eigentijds landschap zonder identiteit.

De stad zet het omringende landschap onder druk. Wij willen laten zien dat juist rondom de stad het landschap zoveel identiteit heeft dat het zeer de moeite waard is de druk op het buitengebied in goede banen te leiden.

Om het gebied rond Groningen in verschillende landschappen in te delen laten wij ons leiden door de fysische ontstaanswijze.

Zandgronden

Ten zuiden van Groningen ligt het pleistocene zandlandschap. Ten noorden van de stad ligt het landschap dat is ontstaan in het Holoceen. De grenzen tussen deze gebieden zijn niet abrupt maar diffuus. De pleistocene en holocene landschappen zijn in verschillende gebieden op te delen. Binnen het zandgebied kunnen we allereerst de Hondsrug onderscheiden. Ten zuiden van de stad Groningen vinden we op deze duidelijk waarneembare rug een parkachtig landschap met veel villa's. De bodem bestaat voor een groot deel

Groningen rond 1850

uit zand. Deze grondsoort is door de goede beluchting geschikt voor de vele bomen die de Hondsrug een besloten karakter geven. Plaatselijk komt op de Hondsrug keileem voor in de ondiepe ondergrond. Dit verklaart de plaatselijk optredende vochtige terrein omstandigheden.

De beekdalen in het zandlandschap zijn veel opener. De vochtige omstandigheden laten minder hoge bomen toe. Oorspronkelijk waren de beekdalen opgevuld met veen. Dit is in de loop der eeuwen afgegraven. Het huidige grondgebruik is weiland. Tot slot is er nog een aantal oude akkercomplexen gelegen op dekzandkoppen. Deze essen kennen een open structuur. Het oorspronkelijke esdorpenlandschap dat we nog steeds aantref-

fen in de kop van Drenthe is vlak ten zuiden van de stad ten prooi gevallen aan de verstedelijking.

Veen- en kleigebied

Het holocene veen- en kleilandschap is eveneens onder te verdelen in een aantal deelgebieden. Allereerst het knipkleigebied. Deze oude mariene overstromingsvlakte is doorsneden door krekken en de voor de geschiedenis van de stad zo belangrijke rivier de Hunze. Ten oosten en ten noorden van de stad ligt nog een aantal mooie meanders van deze rivier. Langs de oude natuurlijk waterlopen liggen oeverwallen. Het open weidelandschap contrasteert met de karakteristieke besloten wierdedorpen.

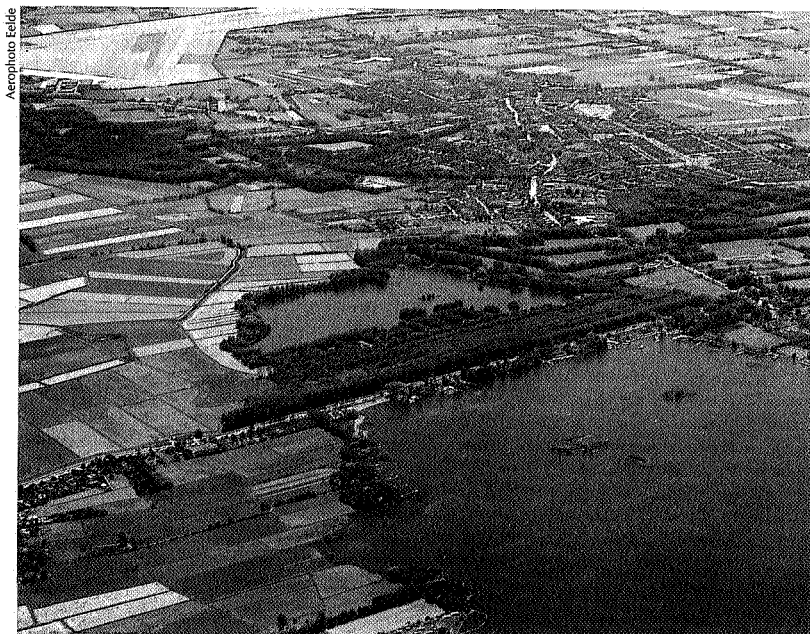
Op de overgang van het hogere zandgebied naar de lagere gebieden vinden we laagveen. Dit veenlandschap wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van petgaten en een aantal meren. De afwezigheid van hoge bomen alsmede het hoge slootpeil zijn kenmerkend voor laagveengebieden. Het grondgebruik is weiland.

Tot slot willen wij de aandacht vestigen op het klei op veen gebied. Ook hier zien we weilanden met een slechte afwatering en een hoog waternivo in de sloten. Het is moeilijk aan te geven wat een klei op veen gebied onderscheidt van een veengebied of knipkleigebied. Het is opvallend dat in de veengebieden evenals in de klei op veen gebieden weinig of geen dorpen liggen. De bebouwing die er is ligt op zandruggen die de lage vochtige gebieden doorsnijden. Hier treffen we de typische lintbebouwing aan, ook wel bekend als streekdorpen.

Houtwal in Appelbergen

Joost Lobstein

Aerofoto Eelde

Op de voorgrond het Paterswolder meer en het Friesche Veen, op de achtergrond Paterswolde en het vliegveld Eelde

leem met hierover heen dekzand. Door overmatige kultivering is het dekzand plaatselijk verstoven, soms tot op het keileem. Hierdoor zijn stuifzanden en stuifduinen ontstaan met veel relief. In het dekzand komen komvormige laagten voor waar het zo nat is dat er veenvorming optreedt. Appelbergen maakte eeuwen lang deel uit van de verkeersweg van Groningen naar Midden-Nederland. Over de heide van Appelbergen waaierden de sporen uiteen om noordelijker weer bijeen te komen. Aan het zuidelijke deel van de Hoge Heereweg (het zandpad door Appelbergen) zijn nog resten te vinden van de wallen die het verkeer op die plaats Appelbergen in stuurden. De Hoge Heereweg is één van de vele sporen die over de heide liepen. In de Napoleontische tijd werd dit spoor verbeterd. De andere sporen hebben bijgedragen tot de langgerekte heuvels die we in Appelbergen aantreffen. Uit deze tijd stamt ook de naam Appelbergen, het was namelijk exercitieterrein.

Ter weerszijde van Appelbergen liggen de essen van Glimmen en Onnen. Meer van de Hondsrug af (in de beekdalen) liggen de hooilanden. De beken traden een aantal malen per jaar buiten hun oevers en zetten het vruchtbare slib op de landerijen af. Een typisch landschapselement in dit gedeelte van het gebied zijn de houtwallen. Houtwallen dienden als veekering. Door de lage waterstand waren sloten voor dit doel niet geschikt. In Appelbergen en omgeving zien we nog veel van deze landschapselementen.

Exkursie

In 1672 wist Bommen Berend met betrekkelijk gemak via de Hondsrug tot de vestinggrachten in het zuiden van de stad door te dringen. Na zijn vertrek op 28 augustus van dat jaar was men het er snel over eens dat dat een manko was in het verdedigingswerk van de stad. Om de Hereweg als invalroute voor latere aanvallen af te sluiten werd er tussen Helpman en Groningen een verdedigingslinie opgebouwd. Menno van Coehoorn maakte de plannen voor deze 'linie van Helpman'. De linie bestond uit een gebastioneerde gracht dwars op de Hondsrug (en dus de Hereweg). Ter hoogte van de huidige van Mesdagkliniek lag een 'natte brug' in de Hereweg. Het restant van deze linie is het Helperdiep.

Hondsrug

Wanneer we over de Hereweg verder naar het zuiden rijden komen we bij de kruising van de Esserweg. Hier hebben we naar het westen een prachtig uitzicht op het lager gelegen dal van de Drentse A. Het hoogteverschil hier ter plekke is ≈ 5 meter. Onder een dunne laag dekzand vinden we op de Hondsrug keileem. Dit als grondmorene in de ijstijd afgezette materiaal is hier

gemakkelijk op te boren. Het is een taai mengsel van klei en kleine steentjes en vrijwel ondoorlatend voor water. De velden van sportpark 'De Esserberg' liggen boven op de Hondsrug maar ondanks hun hoge ligging worden de velden vaak afgekeurd wegens wateroverlast.

Essen

Het buurtschap Essen ligt onder de rook van Groningen op de oostelijke flank van de Hondsrug. In 1215 werd er een nonnenklooster gesticht. Het klooster had duidelijk banden met het klooster in Aduard. De naam van het klooster was Ysse (naar de vader van David). Later werd deze naam verbasterd tot Essen. In de 80-jarige oorlog had het klooster nogal te lijden van de oorlogshandelingen. Veel kloosterlingen vluchten naar de stad. Na de verovering van Groningen door prins Maurits en graaf Willem Lodewijk in 1594 vervielen de eigendommen van de kloosters aan de provincie. Het klooster raakte in verval en de tijd heeft alle gebouwen van het klooster laten verdwijnen.

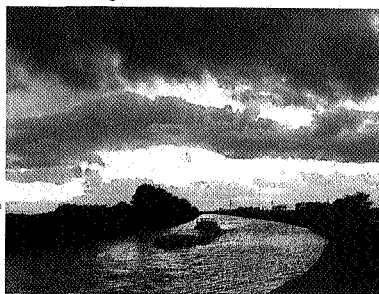
Appelbergen

Appelbergen is een 36 ha groot gebied ten zuidoosten van Haren. Het ligt op de Hondsrug tussen de Onneres en de es van Glimmen. In de ondergrond vinden we kei-

Paterswolder meer en Friesche Veen

In het verleden is veel veen vergraven om brandstof te winnen. Veelal werd het mosveen of hoogveen hiervoor gebruikt. Was dit niet (meer) voorhanden dan werden andere veensoorten gezocht. Waar nu het Paterswolder meer en het Friesche Veen liggen is in de vorige eeuw

Van Starckenborghkanaal

Edward Houtling

Paul Paris

Samenvloeiing Drentse A en Hunze ten noorden van Groningen (rechts op de foto)

laagveen uitgebaggerd. Het veen bestond voor het grootste gedeelte uit de resten van zeggen. Dit zeggeveen was van slechte kwaliteit. De turven hadden teveel bijmenging van zand. Op de topografische kaarten van 150 jaar geleden zijn de trekpaten (waar het veen uitkomt) en de legakkers (waar het veen gedroogd werd) nog duidelijk te zien. Later is de Hoornse Plas gegraven om een recreatie gebied te maken.

In het veengebied in de omgeving van het Paterwolder en Hoornse Meer zijn verscheidene veenterpen gevonden. Ook in de Eelder en Peizermeden vinden we deze mini-terpen terug. Ze zijn opgebouwd uit materiaal dat ter plekke voorhanden was. Zo zijn er terpen uit kwelderplaggen, keileem of klei. In totaal zijn zo'n 200 terpen teruggevonden. Altijd worden er sporen van bewoning aangetroffen zoals aardewerk scherven en asresten. Uit archeologisch onderzoek is gebleken dat de terpen bewoond zijn tussen 1000 en 1300. Waarschijnlijk waren het herders die in de droge zomer de natte veengebieden in trokken om hun vee te weiden.

Aduarderdiep

In Hoogkerk loopt het Aduarderdiep. Het tracé hiervan wordt gevormd door het Peizerdiep, dat westelijk van de Drentse A naar het noorden stroomt. De voormalige loop van het riviertje liep oostelijk van Aduard via Fransum, tussen Ezinge en Feerwerd naar de Allersmaborg. Hier mondde hij uit in het Reitdiep. Het laatste gedeelte van de rivier heet Fransumer Tocht. We rijden vanuit Hoogkerk langs het Aduarderdiep. De kronkelende weg volgt de oeverwallen van het Peizerdiep. Waar de weg naar het westen afbuigt zien we aan de andere kant van het Aduarderdiep de weg verder gaan. Deze weg volgt het Peizerdiep.

Aduard

De stichting van het dorp Aduard is toe te schrijven aan de cisterciënzer monniken. Deze kloosterorde bouwde in 1192 een klooster aan de oevers van de Klief, een inbraakarm van het Reitdiep, die de kweldereilanden Humsterland en Middag scheidde. In de 4 eeuwen die volgden breidde het klooster zich geleidelijk uit. Volgens opgravingen heeft er een enorm abdij complex gestaan. De monniken hielden zich niet alleen met het geestelijke leven bezig ook op het bestuurlijke vlak waren zij actief. Dit is niet verwonderlijk als je nagaat dat grote stukken land in het bezit waren van het rijke Aduard. Er werd gezegd dat wanneer de kloosterlingen naar de stad

gingen zij niet over andermans land hoefden te gaan. Bekende wereldse zaken waarmee het klooster zich in liet zijn verveningen in de omgeving van Hoogezand, aanleg van dijken zoals de Wolddijk, graven van het Aduarderdiep en het bakken van stenen. Minder bekend waren de plunderingen van ondermeer Hamburgse schepen. Er is een verdrag uit 1355 bekend waarin de Hanzestad Hamburg een overeenkomst sloot met klooster Aduard om een eind te maken aan deze plunderingen.

Na 1480 toen de monniken werden verdreven raakte het klooster in verval. Nu rest alleen nog de eetzaal of de ziekenzaal. Sinds 1597 is dit gedeelte in gebruik als kerk. Het is een prachtig voorbeeld van Groningse romaanse bouwkunst.

Samenvloeiing Hunze en Drentse A

In onze tocht rond de stad komen we de Hunze een aantal malen tegen. Om de rivier te herkennen moeten we onze fantasie gebruiken. Rond 1385 hebben de Groningers de loop van de rivier, die in eerste instantie ten oosten om de stad liep, verlegd zodat hij door de stad liep. Hiertoe werd vanaf Roodehaan/Waterhuizen het Schuitediep (tegenwoordig Winschoterdiep) gegraven. De voordelen hiervan voor de stad waren groot. Met de Hunze had Groningen een belangrijke verkeersader binnen haar poorten gehaald. De rivier had namelijk via het Reitdiep een open verbinding met de zee. Alle handel uit Drente via de Drentse A en de Hunze ging via de stad.

De eerste maal dat we de Hunze tegenkomen is ten noorden van Groningen. Hier komen de oude lopen van de Drentse A en de Hunze bijeen. De beide riviertjes zijn als kronkelende sloojes in het landschap te onderscheiden. Langs de loop liggen de oeverwallen. De Hunze wordt hier het Selwerderdiep genoemd.

De Huppels

Ten noordwesten van de stad ligt het kasteel perceel de Huppels. Het perceel ligt in de driehoek Selwerder kerkhof - Paddepoelsterweg - Van Starckenborghkanaal. Op het kasteelterrein zijn nog twee heuvels te herkennen. Op deze heuvels heeft het motte-kasteel Selwerd gestaan. Het was een steenhuis van het gangbare type. Oude kronieken maken melding van een kasteel dat in 1336 verwoest is door de Groningers. Later in 1352 wordt het herbouwde kasteel door Jonker Hendrik, de prefect van de bisschop van Utrecht, opnieuw verwoest. De bezetting wordt mee gevoerd naar de stad, en bij de Boteringepoort 'met het zwaard berecht'. Hierna is het kasteel tot de laatste steen afgebroken om de kostbare kloostermoppen te gebruiken bij de bouw van nieuwe gebouwen.

Wolddijk en Koningslaagte

Bij Noorderhogebrug gaan we naar de Wolddijk, de oudste dijk van de provincie. De dijk omsloot een voormalig veengebied, dat als landbouwgrond gebruikt werd. In de 12e en 13e eeuw werd dit woudgebied ontgonnen. Het voornaamste produkt was rogge. Door de ontwatering werd het veen aangetast en het klonk in. Het gebied kwam hierdoor zo laag te liggen, dat akkerbouw niet meer mogelijk was. Rond 1200 na Chr. was een groot gedeelte van dit veengebied een wildernis bedekt met moerasbos. De systematische strokenverkaveling duidt op een goed georganiseerd project. Dat was in die tijd alleen bij de kloosterorden te vinden. Om dit gebied tegen het zeewater te beschermen werd hier een dijk omheen gelegd. Deze Wolddijk is op veel plaatsen afgegraven maar het tracé is nog te vinden.

Westelijk van de Wolddijk ligt de Koningslaagte. Dit gebied wordt doorsneden door verscheidene meanders van de Hunze.

Opgave exkursie

De exkursie rond de stad Groningen vindt plaats op zondag 23 januari 1994. Vertrek om 10.00 uur vanaf het hoofdstation Groningen. De exkursie wordt ingeleid met een dialezing. Omstreeks 13.00 uur lunch. Om ca. 17.00 uur terug in Groningen. Opgave en inlichtingen: Perception Edukatief, Warmoesstraat 44, 9724 JM Groningen, tel 050-182580, giro 672357. Kosten f 60,- per persoon (inkl. koffie en lunch).